

- İsrail Balcı, *İlk İslam Fetihleri: Savaş-Bariş İlişkisi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, 424 s.
Değerlendiren: Abdulkadir Macit*

Savaş, insanlık tarihinin bir gerçeğidir. Bu gerçek, insanoğlunun bilinen tarihinden itibaren hiç değişmemiştir. Her millet veya topluluk kendi varlığını sürdürebilmek ve geleceğini güvence altına almak için birtakım savaşlara girmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar savaş, kimilerince barışı sağlamak için başvuru bir çare gibi takdim edilse de onun doğasında zorlama ve dayatma olduğu aşîkârdır. Bu itibarla savaş, “uyuşmazlıkları zorlama yoluna başvurarak çözme” şeklinde tanımlanmıştır. Bu genel yaklaşıma göre savaş, ister bireysel ister kurumsal isterse devletler arasında olsun muharebenin bütün çeşidini kapsamaktadır.

Müslümanlar, İslam’ın tebliğinin başladığı ilk günlerden itibaren çeşitli baskı, zulüm, işkence, tecrit, ambargo ve savaş gibi durumlarla karşılaşmış, doğal olarak kendilerine yönelik saldırılara karşı tedbir almış ve savunma haklarını kullanmışlardır. Ancak, bu tedbirler ve savunma hakkının kullanılması neticesinde gerçekleştirilen savaşlar ve fetihler müsteşrikler tarafından yoğun eleştiri ve haksız ithamlarla karşılaşmıştır. Bu müsteşriklerden bir kısmına göre¹, ilk İslam fetihleri, Araplarda hâkim olan yağma ve çapulculuk hırsı ile kuraklık neticesinde ortaya çıkan açlığın ortadan kaldırılması veya ticaretin duraksamasıyla yeni gelir kaynakları ve bol miktarda ganimet elde etmek, ayrıca ekonomik imkânlar açısından daha uygun yerleri ele geçirmek üzere gerçekleştirilmiştir. Bunlara göre fetihlerin başarı sebepleri genellikle maddi kazanımlara endeksli ve dinî kaygılar ikinci planda kalmaktadır. Diğer bir kısım müsteşriklere göre;² İslam, dinî fetihlerin gerisinde hâkim olan asıl unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla yeni dinin Müslüman Araplara kazandırdığı dinî ideoloji ve heyecan ile fetihler başlamıştır. Amaç da bu ideolojinin yayılmasıdır.

Bu anlamda, İsrail Balcı’nın kaleme almış olduğu “İlk İslam Fetihleri: Savaş-Bariş İlişkisi” isimli çalışma, ilk İslam fetihlerinin esasen nasıl anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiği hususunda aydınlatıcı ve derinlikli bir araştırma olarak görülebilir.

Yazar, oryantalistlerin eleştirilerini de dikkate alarak fetihlerde savaş-bariş ilişkisi ile ilgili şu tespiti ortaya koymaktadır: “Müslümanların neden savaşmış olduklarını sorgulamak yerine savaş ahlakına, savaşta ve barışta ilkeli davranıp davranmadıklarına bakmak gerek-

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

- 1 Welhausen, Arap Devleti ve Sukutu, 11; Caetani, X, 91, 144. Sir William Muir, The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall, London: The Religious Tract Society, 1898, s. 45; Henri Lammens, Le Berceau de l’Islam. L’Arabie Accidentale à la veille de l’Hegire, Rome: Ponteficum Institutum Biblicum. 1914, s. 77.
- 2 Fred McGraw Donner, The Early Islamic Conquests, Princeton: Princeton University Press, 1981. S. 4; A. Patricia Ctone, Saves on Horses. The Evolurionof the İslamic Political, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 2; Georges. Henri Bousquet, “Observations sur la nature et les causes de la conguete arabe”, Studia Islamica, 6 (1956), ss. 37-52.

mektedir.” Bu tespit çerçevesinde eserini kaleme alan müellife göre, Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayan ve Hülefâ-i Râşidîn ile devam eden ilk dönem İslam fetihlerinin öncesi, esnası ve sonrasında dahi Müslümanlar barışı öncelemiş, savaşı son seçenek olarak tercih etmişlerdir.

Hz. Peygamber Döneminde Savaş-Barış başlığını taşıyan birinci bölümde; Kur’an ve hadisler ışığında bu husus izah edilmektedir. Bu bölümdeki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Kur’an sebepsiz bir yere Müslümana savaşmayı emretmemiş ve böyle bir savaşı meşru görmemiştir. Bir başka ifadeyle Kur’an, ancak savaş şartları ortaya çıktığı zaman gereğini yerine getirmesi için Müslümanları savaş konusunda mesul tutmuştur. Hz. Peygamber’in savaş ve barışa yönelik tutumu da Kur’an mesajıyla aynı doğrultudadır. O, hiçbir zaman savaşa başlayan taraf olmamıştır. Ancak, kendi toplumunun geleceğine yönelik tehdit söz konusu olduğu zaman, nihai çözüm olarak savaşa başvurmuştur. Allah Resulü, sürekli düşmanca muamelelere maruz kalmasına rağmen, müşriklerden intikam almaya yönelik bir hesap peşinde koşmamış, düşmanlarına karşı olağanüstü gayretle barışçı bir yaklaşım sergilemiş ve insanların gönlünü fethetmeye çalışmıştır. Yazara göre bu dönemdeki savaşlar, anlaşmalı tarafın ahde vefasızlığı veya düşmanca tutumu üzerine ortaya çıkmıştır.

Müellif, Şam Bölgesindeki Fetihlerin Ön Temelleri başlığını verdiği ikinci bölümde, fütühat hareketiyle tebliğ görevi arasında yakın bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirterek Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bu durumun fetihlerin önemli bir teşvik edici etkeni olduğunu savunmaktadır. Bilindiği üzere Resulullah döneminde tebliğin birinci aşaması, Arap yarımadasında tamamlanmıştı. İkinci aşama şeklinde tarif edeceğimiz süreç, Allah Resulü’nün Yarımada dışına, İslam’a davet mektupları göndermesi ile başlamıştır. Bu davet neticesinde İslam’a ihtida eden topluluklar üzerine Bizans ve Sasaniler’in baskı ve zulümleri artınca Hz. Peygamber kendisine inananları korumak için kuzeye ordular gönderdi. Yazara göre, bu süreçte gerçekleştirilen Mute ve Tebük savaşları saldırı amaçlı olmayıp savunma nitelikli girişimler olarak görülmelidir.

Hz. Ebubekir, bölgeden gelebilecek muhtemel tehdit ve saldırılara karşı önlem alma amacıyla Şam topraklarına ordu gönderdi. Hz. Ömer döneminde Sasani ve Bizanslılarla yapılan büyük savaşlar neticesinde Şam bölgesi, Mısır ve el-Cezire fethedildi, Anadolu içlerine çeşitli akınlar yapıldı ve İstanbul’u kuşatmak için seferler düzenlendi. Bu bölgelere ordu gönderilmesinin en önemli muharrirlerinden birisi, fethedilen bölgelerin hâkimiyetini sağlamlaştırmaktı. Yazara göre, Bizans’a karşı verilen mücadelenin başlangıcı, direkt olarak bu ülkeye bir harp ilanı görüntüsünde değildir. Bu ilanı, gelişmelerin zorunlu olarak savaş sürecini beraberinde getirmesi olarak okumak daha isabetli olacaktır. Elbetteki yoğun savaş sürecine rağmen taraflar arasında zaman zaman barışçı adımlar da atılmıştır. Nitekim Hz. Ebu Bekir, Heraklios’a elçiler göndermiş, Hz. Ömer ile Heraklios arasında bir dizi mektuplaşmalar yaşanmıştır. Ancak, tüm bu denemeler kalıcı bir barışı getirmemiştir. Zira bu tür adımlar atılmakla birlikte sağlanan barış ortamı, her seferinde Bizans merkezi idaresi veya yerel güçleri tarafından bozulmuştur. Buna rağmen Müslümanlar hem anlaşmadan yana olmuşlar hem de ilkeli davranıp anlaşmayı asla ihlal etmemişlerdir.

Yazar, eserinde üçüncü bölümden sekizinci bölüme kadar Bizans'a karşı başlatılan seferler çerçevesinde Şam'ın, el-Cezire'nin ve Sasaniler'e karşı Sevâd bölgesinin, ardından İran serhatlarının ve Afrika bölgesinin fethinden bahsetmektedir. Ona göre, Müslümanlar fütühat süresince bir dizi antlaşmalar yaptılar, ancak, bölge insanların Müslüman olmalarını şart koşmadılar veya böyle bir dayatmada bulunmadılar. Verilen mücadelelere bakıldığında temel hak ve hürriyetler konusunda Müslümanların son derece saygılı davrandıkları ve barışı ön planda tutmaya çalıştıkları görülür. Buna örnek olarak Yermük Savaşı'ndan sonra Bizans'ın el-Cezire valisi John Kataias'ın talebi doğrultusunda imzalanan Kinnesrin Antlaşması; Kadisiye, Celûla ve Nihavend savaşlarından sonra yerel liderlerin şartlı taleplerinin kabul edildiği antlaşmalar verilebilir. Bu antlaşmalara dikkat edilirse Müslüman Araplar'ın savaşlardan galip çıktığı, önlerinde duracak bir ordunun/engelin olmadığı bir dönemde imzalanmıştır. Dahası Dimeşk ve Hims ile yapılan antlaşmaların ardından Bizans'ın güçlü bir ordu hazırlığı içerisinde olduğu haberi üzerine, verilen sözün yerine getirilemeyeceği endişesiyle, alınan vergiler halka iade edilmiştir. İslam orduları başkomutanı Ebu Ubeyde'nin bu tutumu, Müslümanların anlaşma hukukuna ne derece sadık kaldıklarını ortaya koymaktadır. Yazara göre bu anlayış, cephedeki askeri mücadelelerin hangi esaslar çerçevesinde yürütüldüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Fetihler ve Arap Milliyetçiliği başlığının verildiği sekizinci bölümde, fetihlerin hızlı ve başarılı bir şekilde sürmesinde Arapların organizeli bir şekilde ortak bilinç/milliyet ve inanç etrafında bir araya gelmeleri/getirilmelerinin önemli bir etkisinin olduğu vurgulanmaktadır. Bu hususta ayrıca sahabenin, İslam'ın farklı yerlere yayılmasında ve bedeviler dâhil Arapların hızlı bir İslamlaşma süreci yaşamasında oldukça önemli bir görev üstlendiklerini belirtmektedir. Yine ona göre, İslam'ın Araplara özgü din olarak algılanması ve bu bağlamda kavmiyetçi bir tutumun takınılması, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde ivme kazanan fetihlerin kazanılmasında en önemli tetikleyici unsurlardandır. Nitekim Sasani ordusunda bulunan Nemr, Tağlib, Tayy ve Reb'â gibi Hristiyan Araplar, kendi kavminden olan Arapların yanında savaşmayı tercih etmişlerdir. Ancak, özellikle Emeviler dönemi ile birlikte bireysel ve kabilevi hesaplar ön plana çıkmış, fetihlerin arka planında var olan "iyiliği emredip kötülükten sakındırma" misyonu, asıl mecrasından uzaklaşmıştır. Yazarın "Teşekkül devri" olarak isimlendirdiği bu dönemde ortaya atılan savaş ve barışa ilişkin görüşler, daha sonraki dönemlerde İslam'ın nihai söylemi gibi algılanmış ve doktrin olarak kabul görmüştür. Bu durumu eleştiren yazar, savaş-barış ile ilgili kural ve prensiplerin bizzat Kur'an ve sünnetle belirlendiğini vurgulamakta ve sonradan ortaya atılan ve çoğunlukla klasik İslam hukuk kaynaklarında yer alan bu düşüncelerden (dâru'l-harb -savaş yurdu-, dâru'l-İslâm -barış yurdu-, cihat doktrini ve silahlı cihadın ön plana çıkarılması gibi) hareketle bazı oryantalistlerin, İslam dinini savaşçı bir din ve onun mensuplarını "bir elinde kılıç bir elinde Kur'an ile" önüne çıkan toplulukları İslam'a zorla sokmaya çalışan birer düşman olarak takdim etme gibi bir yanlışa düştüklerini ifade etmektedir.

Yazar, eserinin *Fetihler ve Savaş-Bariş Politikası* adlı dokuzuncu bölümünde, fetihlerin sadece maddi kazanımlara hasredilmesinin yeterli bir açıklama olmadığını dile getirmekte ve esasen İslam fetihlerinin başarı sebepleri arasında, kabileler arası siyasal birliğin temini, sınır güvenliği ve İslam toplumunun emniyetinin sağlanma hedefi, karşı rakiplerin zayıflığı ve bedevilerin İslam safında yer alması gibi siyasi; çölün kısıtlı imkânlarından yeşile ve verimli topraklara ulaşma arzusu, ganimet ve maddi menfaat elde etme gibi iktisadi; komutanların liyakatli olması, savaş taktik ve stratejilerin doğru ve isabetli uygulanması, ordu içinde komutanlara karşı herhangi bir isyanın olmaması gibi askeri; ilâ-yı kelimetullah uğruna cihat etme, şehit olma gibi dinî ve daha birçok unsurun yer aldığına hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir. Müsteşriklerin fetihlerin sebebi olarak gösterdikleri ganimet elde etme isteği türünden tezlerine karşı yazar, bu fetihlerin herhangi bir strateji olmadan körü körüne ganimete odaklanmış olmasıyla açıklanamayacağını savunmaktadır. Ganimet hırsının, fetihleri tetikleyen unsur olarak gözükmesi insani bir olgu olarak görülebilir; ancak, bu sebep müsteşriklerin dediği gibi, bütünüyle fetihlerin mantığını tamamiyle/çoğunlukla izah edemez.

Eser, *Taktik ve Stratejileri Üzerine Kurulu Savaş-Bariş Siyaseti* başlığıyla nihayete ermektedir. Bu bölüm, Müslümanların fütuhât süresince sabır, kararlılık, gizlilik, stratejik hedefler gözetme, iyi bir zamanlama, tedbiri elden bırakmama, anlaşmalar yoluyla zaman kazanma ve bu zamanı değerlendirme, birtakım askeri manevralar yapma, yeni stratejik taktikler geliştirme, kanlı çatışmalardan ziyade düşmanı anlaşmaya zorlama, bölgesel güçlerle iş birliğine giderek anlaşma zemini arama gibi pek çok hususla birlikte oluşturulan savaş barış arasındaki hassas dengeye yönelik karmaşık ilişkileri ortaya koymaktadır. Yazara göre, fütuhât boyunca düşman saldırılarını önlemenin bir yolu olarak garnizon şehirler ve cümler kurarak sınırlara ve sınır güvenliğine büyük önem verilmesi, buralara Arap nüfus ve savaşçılar yerleştirilerek nüfus kontrolüne yönelik girişimlerde bulunulması, düşman stratejisine karşı geliştirilen en önemli stratejilerdendir.

Sonuç olarak yazar, çalışması boyunca savaşlar sırasında temel hak ve hürriyetlere saygı, savaş ahlakı ve hukukunu göz önünde bulundurma, insani davranış ve ahde vefa, zayıf tarafı muhatap kabul edip onun hukukuna riayet etme, sadece eli silah tutanlarla savaşıp sivil halkın savaş dışı bırakılması, kutsal mekânlar ve insanların geçimini sağladığı alanların tahrip edilmemesi gibi hususlardaki ilkeli tutum, Müslümanların dünya barışına örnek gösterilebilecek dikkate değer uygulamalarından sadece birkaçı olduğunu tarihî delilleriyle birlikte gözler önüne sermektedir.

Bütün bu açıklama ve değerlendirmelerden de anlaşılmalıdır ki ilk dönem fetihlerin gerçek amili, İslam dini; esas ve temel gayesi ise Allah yolunda yapılan "cihat"dır. Yalnızca fisebillillah (Allah yolunda) niyetiyle ve ilâ-yı kelimetullah (Allah kelimesinin yüceltilmesi) etrafında birleşip Kur'an-ı Kerim'den hız ve kuvvet alarak gerçekleştirdikleri bu fetihler, beşer tarihinin gördüğü en mühim hadiselerden birisi olmuştur. Bu ulvi niyetlerin temerküzlüğünde gerçekleştirilen ilk İslam fetihlerinin sonucunda ele geçen ve İslam'a açılan toprakların, bugün de hâlâ İslam milletleri ve devletlerinin yaşadıkları yerler olması, İslam fetihlerinin, saman alevi gibi geçici değil, tam aksine, devamlı ve kalıcı, aynı zamanda çok tesirli olduğunun açık ve tarihî bir tezahürüdür.